

Раки БЕЛО

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

ОБЩИ ГРЪЦКИ ЗАЕМКИ В АЛБАНСКИ И БЪЛГАРСКИ (ПО МАТЕРИАЛ ОТ ДВА ГОВОРА ОТ ЮГОИЗТОЧНА АЛБАНИЯ)

Raki BELO

“St Cyril and St Methodius” University of Veliko Tarnovo

GENERAL BORROWINGS OF GREEK ORIGIN IN ALBANIAN AND BULGARIAN (BY MATERIALS FROM TWO DIALECTS FROM SOUTH-EASTERN ALBANIA)

The present comparative study examines the common lexical borrowings of Greek origin in one Albanian and one Bulgarian speech in the territory of Albania. Exploring the Greek words in these two languages is of interest to Balkan linguistics.

Keywords: Balkan linguistics, Albanian language, Bulgarian language, Greek language.

Настоящото съпоставително изследване разглежда общите лексикални заемки от гръцки произход в един албански и един български говор на територията на Р Албания. Вниманието е съсредоточено върху най-югозападния жив говор на българския език на територията на Албания – говора на с. Връбник (Христова 1995) – и говора на съседното до него албанско село Заградец (алб. Zagradec или Buzëliqenas) (Gjinari 1989). Разглеждането на гръцките думи в тези два говора би представлявало интерес за балканското езикознание. Мисля, че точно на диалектно равнище ще може да се види и проследи хронологията на заимстването при непосредствения контакт на няколко езика. Материалът, който ще разгледаме в това изследване, е събран чрез собствени теренни проучвания, а също и от речници и изследвания, посветени на тези села и на региона, към който принадлежат (Jashari 2011; Христова 1995).

Двете села са на около 4 км разстояние едно от друго и на 28 км от град Корча и се намират в най-югоизточния регион в Южна Албания, на самата албано-гръцка граница. Откъм албанската страна на границата всички други села (освен с. Връбник) са албаноговорещи. От другата страна на границата, на гръцка територия (Северна Гърция), на разстояние от около 5 км от тези две села се намират селища с гръцко, влашко и българско население. От този обзор става ясно, че на малка по площ територия съжителстват няколко различни езикови групи. Поради тази близост взаимоотношенията между тях са

преки и едновременно с това много стари, дълголетни, които продължават и днес въпреки съществуването на държавните граници. Тези говори са били и продължават да са в центъра на една зона на езикови взаимодействия на Балканския полуостров, в центъра на тъй наречения Балкански езиков съюз. Лексиката на езиците в този съюз съдържа внушителен корпус от еднакви лексеми, поради което е прието да се нарича общобалканска лексика (виж. Асенова 1989: 30). Тази общобалканска лексика в областта на двете селища, обект на настоящото изследване, включва пластове от палеобалканския субстрат, както и широко разпространени лексеми с гръцки, балканолатински или славянски произход.

Една от по-важните групи, заета в говорите на двете села, лексика е тази от гръцки произход. Тук ще обърнем внимание само на общите десубстантивни заемки. Те са приспособени към морфологичната и фонетичната система на двата говора. Последователно ще бъдат разгледани фонетичните и морфологичните явления при заетата лексика.

I. Фонетични явления

Във фонетично отношение при общите заемки от гръцки произход в двата говора се наблюдават следните по-важни явления:

1. гр. α > бълг. *a*, алб. *a*: гр. *αυλή* ‘двор’ > бълг. *алвия* ‘ограда на двор’, алб. *avlli* ‘ограда на двор’

гр. α > бълг. *ъ*, алб. *л*: гр. *τριαντάφυλλο* ‘роза’ Г бълг. *тръндафил* ‘роза’, алб. *trëndafil* ‘роза’

2. гр. *ο* > бълг. *ο*, алб. *ο*: гр. *μολύβι* ‘молив’ > бълг. *молив*, алб. *molivë* ‘молив’
гр. *ο* > бълг. *у*, алб. *ο*: гр. *καλόγερος* ‘монах’ > бълг. *калуг’ер* ‘монах’, алб. *kallogjer* ‘монах’

3. гр. *υ* > бълг. *и*, алб. *i*: гр. *μυρώνω* ‘миросвам’ > бълг. *миросвам*, алб. *miros*, ‘миросвам’

гр. *υ* > бълг. *е*, алб. *e*: гр. *πυρόστια* ‘пиростия’ > бълг. *перустия* ‘пиростия’, алб. *perusti* ‘пиростия’

4. гр. β > бълг. *в*, алб. *v*: гр. *βιάζω* ‘бързам’ > бълг. *вясам* ‘бързам’, алб. *vjasit* ‘бързам’

гр. β (интервокално) > бълг. *в*, алб. *ø*: гр. *διάβολος* ‘дявол’ > бълг. *дявол*, алб. *djall* ‘дявол’

гр. β > (по-рядко) бълг. *б* / алб. *b*: гр. *βασιλικός* ‘босилек’ > бълг. *босил’ок*, алб. *borzilok* ‘босилек’

5. гр. γ > бълг. *г*, алб. *g*: гр. *γούνα* ‘гуня’ > бълг. *гуна* ‘гуня’, алб. *gunë* ‘гуня’

гр. γ > бълг. *г’*, алб. *gj*: гр. *λειψησεγЯб* ‘литургия’ > бълг. *литург’ия*, алб. *liturgji* ‘литургия’

6. гр. δ > бълг. δ , алб. *dh*: гр. *δάσκαλος* ‘учител’ > бълг. *даскал*, учител’, алб. *dhaskal* ‘учител’

гр. δ > бълг. δ , алб. *d*: гр. *δεσμνῆ* ‘решето с едри дупки’ > бълг. *дърмон*, решето с едри дупки’, алб. *dlrton* ‘решето с едри дупки’

гр. $\delta\iota$ > бълг. $\delta\ddot{y}$, алб. *dj*: гр. *διάβολος* ‘дявол’ > бълг. *дявол*, алб. *djall* ‘дявол’

7. гр. ζ > бълг. *з*, алб. *z*: гр. *ζήλεια* ‘завист’ > бълг. *зилйе* ‘завист’, алб. *zili* ‘завист’

8. гр. κ > бълг. *к*, алб. *q*: гр. *κερατάς* ‘мръсник’ > бълг. *к’ерата* ‘мръсник’, алб. *qerrata* ‘мръсник’

9. гр. θ > бълг. *т*, алб. *th*: гр. *θεμέλιο* ‘основа’ > бълг. *темел* ‘основа’, алб. *themel* ‘основа’

10. гр. $\mu\lambda$ > бълг. *мб*, алб. *mb*: гр. *λάμπα* ‘лампа’ > бълг. *ламба* ‘лампа’, алб. *llambë* ‘лампа’

Както става ясно от примерите, почти няма разлика в артикулационната база на трите балкански езика. Единствено интерденталните гръцки съгласни в българския говор стават алвеодентални, докато в албанския те се запазват.

II. Морфологични явления

В морфологично отношение се наблюдават следните явления при общите заемки:

а) съществителните имена от мъжки род, които завършват

– в гръцки език на *-ας*, преминават в българския и албанския говор в имена от мъжки род, завършващи на *-а* (бълг.) и *-а* (алб.): гр. *κερατάς* > бълг. *к’ерата* ‘мръсник’ (м.р.), алб. *qerrata* (м.р.) или без суфикс – гр. *δίσκος* > бълг. *диск* ‘диск’, алб. *disk*;

– в гръцки език на *-ης*, в българския говор заменят наставката с домашната *-ин* и запазват рода, а в албанския нямат наставка, гръцкият суфикс е отпаднал, но също са от мъжки род: гр. *εργάτης* > бълг. *аргатин* (м. р.), алб. *argat* (м. р.);

– в гръцки език на *-ης* в двата говора запазват рода и излизат без наставка: гр. *δάσκαλος* > бълг. *даскал* (ж. р.) ‘учител’, алб. *dhaskal* (м. р.)

б) съществителните имена от женски род, завършващи в гръцки език на: *-α* преминават в имена от женски род в българския говор, завършващи пак на *-а*. В албанския съществителните имена са от женски род, завършващи на *-e/-l*, а много рядко се появява и мъжки род, завършващ на съгласна: гр. *λάμπα* > бълг. *ламба* (ж. р.), алб. *llambë* (ж. р.); гр. *καλύβα* > бълг. *калива* ‘колиба’ (ж. р.), алб. *kalive* (ж. р.); гр. *λίβαδα* > бълг. *ливада* (ж. р.) > алб. *livadh* (м. р.);

-*ia* в българския говор обикновено запазват рода и завършват на -*я*, а по-рядко са имена от среден род, завършващи на -*е*. В албански се запазва женският род на съществителните: гр. *λειτουργία* > бълг. *литурге‘ия* ‘литургия‘ (ж. р.), алб. *liturgji* (ж. р.); гр. *ζηλία* > бълг. *зилѝе* ‘завист‘ (ср. р.), алб. *zili* (ж. р.);

-*η* в българския и в албанския говор почти винаги запазват женски род (на -*я* в бълг. и на -*i* в алб.), а в редки случаи минават в мъжки род: гр. *αυλή*, двор‘ > бълг. *алвия*, ограда на двор‘ (м. р), алб. *avlli* (ж. р.); гр. *όρεξη* > бълг. *орекс* (м. р.) ‘апетит‘, алб. *oreks* (м. р.);

б) съществителните имена от среден род, завършващи в гръцки език на: -*μο* обикновено не получават окончания в българския и албанския говор и са от мъжки род: гр. *μπάλσαμο* > бълг. *балсам* (м. р.), алб. *balsam* (м. р.);

-*ιο* в българския говор получават -*е* и са от среден род, а в албански – *ë* и са от женски род: гр. *σχολείο* > бълг. *сколѝе* ‘училище‘ (ср. р.), алб. *shkollë* (ж. р.). Двусричните имена в двата говора получават -*ο*. В българския говор са от среден род, а в албански – от женски род: гр. *κιλλιο* > бълг. *к‘ило* ‘килограм‘ (ср. р.), алб. *qillo* (ж. р.);

Както се вижда субстантивните заемки, от морфологично гледище в по-голямата си част съвпадат по род. В някои случаи в говора на с. Връбник се появява и ср. род. В албанския говор на него съответства женски род.

III. Общи субстантивни заемки от гръцки език в двата говора

Общите заемки са представени по следния ред: първо е дадена думата в гръцки – езикът източник, а после е дадена формата в българския говор и накрая тази в албанския говор. Справки за етимологията на думите са правени от различни речници от гръцки, български и албански.

αυλή ‘двор‘ > *алвия* ж.р. ‘ограда на двор‘ / *avlli* м.р.;

άγγελος > *ангел* м.р. / *engjëll* м.р.;

αντάρτης > *андарт*, *андартин* м.р. ‘гръцки комита‘ / *andart* м.р.;

εργάτης > *аргат*, *аргатин* м.р. ‘надничар‘ / *argat* м.р.;

αργατлък / *argatllk* м.р. (от *εργάτης*) / *argatllk* м.р.;

βασιλικός > *босил‘ок* м.р. ‘босилек‘ / *borzilok* м.р.;

βιασύνη > *вясина* ж.р. ‘бързане‘ / *vjasi* ж.р.;

γάλα ‘мляко‘ > *галаноска* ж.р. (от *γάλα* ‘мляко‘ + *нося* + *-ка* → *галаноска* ‘млеконоска, делва‘) / *gallanoz* м.р. Думата може би се е образувала посредством гръцкото съществително *γάλα* ‘мляко‘ и българския глагол *нося*. Образованата на българска почва думата хибрид след това със сигурност е заимствана в албанския говор.

γούνα > *гуна* ж.р. ‘гуня‘ / *gunl* м.р.;

δάσκαλος > *даскал* м.р. ‘учител‘ / *dhaskal* м.р. Образуват се и форми за женски род в двата говора: *даскалица* ж.р. (от *δάσκαλος* + *-ица*) / *dhaskalicë* ж.р.;

δικέλλι > *дик‘ел* м.р. ‘търнокоп‘ / *dikel* м.р.;

δερμόνι > дърмон м.р. ‘вид решето’ / *dërmon* м.р.;
διάβολος > дявол м.р. / *djall* м.р. Образуват се умалителни в двата говора:
 дяволче ср.р. / *djallush* м.р.;
ζήλια > зилѝе ср.р ‘завист’ / *zili* м.р.;
χωνί > инка ж.р. ‘фуния’ / *hinkë* ж.р.;
καλύβα > калива ж.р. ‘колиба’ / *kalive* ж.р.;
καλόγερος > калуџ ‘ер м.р. ‘калугер, монах’ / *kallogjer* м.р.;
καρραφίλη > карафил ‘ м.р. / *karafil* м.р.;
καταντία, κατάντια > катандия ж.р. ‘имот’ / *katandi* м.р.;
κρεβάτι > крeвe ср.р. ‘легло’ / *krevat* м.р. В двата говора се срещат умалителните форми: *крeвeнцe* ср.р. ‘легълце’ / *krevatkë* ж.р.;
κεραμίδα > к ‘ерамида ж.р. / *qeramidhe* ж.р.. Срещат се умалителни форми в двата говора: к ‘ерамидка ж.р. (от *κεραμίδα* + -ка) ум. / *qeramidhkë* ж.р. Също така се образуват и хибридни форми в двата говора: к ‘ерамитана ж.р. (от *κεραμίδα* + -ана) ‘място, където се правят керемиди’ / *qeramithanë* ж.р.;
κίλο > к ‘ило ср.р. ‘килограм’ / *qillo* ж.р.;
λάμπα > ламба ж.р. ‘лампа’ / *llambë* ж.р. Образуват се и умалителни в двата говора: *ламбушка* ж.р. ‘лампичка’ / *llambushkë* ж.р.
βλαστάρι > ластар м.р. ‘издънка’ / *lastar* м.р.;
λεχώνα > леонка ж.р. 1. ‘родилка, кърмачка’; 2. ‘ракия, която е съвсем нова’ / *lehonë* ж.р. ‘родилка, кърмачка’. В албански, сигурно от българско влияние, се среща и формата *lehonkë* ж.р. (*lehonë* + -kë) ‘ракия, която е съвсем нова’ и с деминутивно значение за родилка;
λιβάδα > ливадѝе ср.р. ‘ливада’ / *livadh* м.р.;
λειτουργία > литурџ ‘ия ж.р. / *liturgji* ж.р.;
μάγια > маџ ‘ия ж.р. / *tagji* м.р.;
μναστήρι от сргр. *μναστήριον* > манастир м.р. / *manastir* м.р.;
μετρό > метро ср.р. ‘метър’ / *metro* ж.р.;
μυστήρι > мистрия ж.р. ‘зидарска лопатка’ / *mistri* ж.р.;
μούχλα > мулия ж.р. ‘мухъл’ / *tuli* ж.р.;
αναφορά > нафора ж.р. / *naforë* ж.р.;
όρεξη > орекс м.р. ‘апетит’ / *oreks* м.р.;
παναύρι > панаур м.р. / *panair* м.р.;
πυρώστια > перустия ж.р. / *perusti* ж.р.;
πλιθари > плитар м.р. ‘кирпич’ / *plithar* м.р.;
πράσο(ν) > прас м.р. ‘праз’ / *pras* м.р.;
προιόκα > прик ‘е ср.р. ‘чеиз’ / *prikë* м.р.;
προκοπή > прокопия ж.р., щастие’ / *prokopi* ж.р.;
σινάπι > синап м.р. / *sinap* м.р.;
σύνωρο > синор м.р. / *sinor* м.р.;
σχολείο > сколиѝе ср.р. ‘училище’ / *skoli* м.р.;

σκέπαρνο > ск'епар м.р. 'тесла' / *sqepar* м.р.;
θεμελιον > темел м.р. 'основа' / *themel* м.р.;
τριφύλλι > трифил' м.р. 'детелина' / *trifil* м.р.;
τριαντάφυλλο > тръндафил' м.р. 'роза' / *trëndafil* м.р.;
οργή > ургъия ж.р. 'проклятие' / *urgji* ж.р.;
φαρμάκι > фармак м.р. 'отрова' / *farmak* м.р.;
φίλι > фел'ка ж.р. 'филийка' / *felë* ж.р.;
φορτώμα > фъртома ж.р. 'въже' / *fortomë* ж.р.;
σιφούνι > цифун м.р. 'най-тънкото част от нещо' / *cifun* м.р.

Както се вижда, списъкът на общите лексеми от гръцки произход в двата говора не е малък. Броят на общите заемки става още по-голям, ако се добавят към тях и заемките от другите части на речта, като глаголи, прилагателни, наречия, междуметия и др., които ще бъдат обект на друго изследване. Това е в резултат на вековните контакти между трите балкански народа. От направения анализ се налага изводът, че голяма част от заетите думи са свързани с местния поминък, с устройството на дома, елементи на облеклото и др. – това са семантичните области, които са сравнително по-лесно проницаеми за чуждо езиково въздействие.

Ако погледнем внимателно заемките, ще забележим, че:

- от семантична гледна точка те съвпадат;
- във фонетично отношение почти няма разлика в артикулационната база на трите балкански езика;
- от морфологично гледище в по-голямата си част съвпадат по род.
- акцентът и в двата говора, български и албански, обикновено е на предпоследната сричка на думата, напр.: гр. *καλύβα* (*колύβη*) > бълг. *калъва* 'колиба', алб. *kalive*;
- някои от тях се използват само в двата говора, без да се срещат в съответните книжовни езици български и албански, напр.: гр. *φορτώμα* > бълг. *фъртома* 'въже', алб. *fortoml*; гр. *πλιθάρι* > бълг. *плитар* 'кирпич', алб. *plithar* и др.;
- срещат се и общи хибридни форми, когато от първоначална заемка от гръцки са се образували нови лексеми на българска или албанска почва, напр.: от гр. *λάμπια* > бълг. *ламба*, алб. *llambë* срещахме умалителните в двата говора: бълг. *ламбушка* 'лампичка', алб. *llambushkë*; от гръцката дума *γάλα* 'мляко' в двата говора се появява хибридната форма *галаноска* 'млеконоска, делва' (бълг.) и *gallanoz* (алб.) и др.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Асенова 1989: Асенова, П. *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз*. София. [**Asenova 1989:** Asenova, P. *Balkansko ezikoznanie. Osnovni problemi na balkanskia ezikov sayuz*. Sofia.].

Български тълковен речник. А–Я. 4-то изд. София: БАН, 1993. [Balgarski talkoven rechnik. A–Ya. 4-to izd. Sofia: BAN, 1993].

Геров 1975–1978: Геров, Н. *Речник на българския език. I–VI том. София. [Gerov 1975–1978: Gerov, N. Rechnik na balgarskia ezik. I–VI tom. Sofia].*

Речник на българския език. Т. 1–12, София, 1977–2004. [Rechnik na balgarskia ezik. T. 1–12, Sofia, 1977–2004.]

Младенов 1941: Младенов, Ст. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София. [Mladenov 1941: St. Mladenov. Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskia knizhoven ezik. Sofia.]*

Христова 1995: Христова, Е. *Българска реч от Албания. Говорът на с. Връбник. Благоевград. [Hristova 1995: Hristova, E. Balgarska rech ot Albania. Govorat na s. Vrabnik. Blagoevgrad].*

Fjalor i gjuhës shqipe. Tiranë, 1980.

Jashari 2011: Jashari, A. *Fjalori leksiko-frazeologjik i Devollit. Korçë.*

Mayer 2007: Mayer, G. *Fjalor etimologjik i gjuhës shqipe. Botimet Çabej, 2007.*

Gjinari 1989: Gjinari, J. *Dialektet e gjuhës shqipe. Tiranë, 1989.*

Gjini 2007: Gjini, N. *Fjalor shqip-greqisht. Tiranë.*